

Rosa Glijn
Andrew Britt
Onno de Zwart

Verkenning naar maatschappelijke participatie na de covid-19 pandemie

Een working paper vanuit het dashboard sociale en economische
veerkracht

Utrecht, 1-8-2024

Inhoud

Samenvatting	3
1 Inleiding	5
2 Verloop maatschappelijke participatie	7
Sport	7
Scouting	10
Cultuur	10
Vrijwilligerswerk	11
Overeenkomsten en verschillen	14
3 Andere ontwikkelingen tijdens en na covid	15
Zichtbaarheid	15
Andere crises	15
Ontwikkelingen bij vrijwilligerswerk	16
Overige ontwikkelingen	17
Overeenkomsten en verschillen	17
4 Verwachtingen voor de toekomst	18
Sport	18
Cultuur	19
Vrijwilligers	19
5 Conclusie en discussie	20
6 Literatuur	22

Samenvatting

Deze *working paper* beschrijft de korte verkenning die is uitgevoerd naar maatschappelijke participatie na de covid-19 pandemie. In deze verkenning vatten we maatschappelijke participatie op als participeren in het verenigingsleven, en dan specifiek in sport, cultuur, scouting en andere hobby's, en het doen van vrijwilligerswerk. Zowel als beoefenaar, als vrijwilliger voor/in deze sectoren.¹

De verkenning is onderdeel van het Dashboard 'Maatschappelijke en Economische Veerkracht', dat inzicht geeft op maatschappelijke ontwikkelingen en veerkracht tijdens de coronaperiode en daarna.

In de periode van juli 2022 tot en met november 2022, met een update in juli 2024, hebben we door middel van deskresearch, interviews en een duidingssessie verkend in *hoeverre, op welke manier en voor wie maatschappelijke participatie is veranderd na de covid-19 pandemie*.

Tijdens de pandemie in de periode van 2020 tot begin 2022 is participatie bij sportverenigingen en amateurkunstverenigingen afgenomen. Ook is het aantal vrijwilligers dat actief is in deze sectoren ook gedaald. Gemiddeld genomen gingen vooral mensen met een 'lage' opleiding, met financiële problemen, en woonachtig in buurten met een gemiddeld laag inkomen minder sporten. Bij cultuurparticipatie, specifiek het participeren in amateurkunstverenigingen, zijn vooralsnog geen aanwijzingen voor een toename in sociale ongelijkheid. Onder vrijwilligers was er zowel onder ouderen als jongeren een terugval.

Wat betreft soort participatie tijdens de coronaperiode, is er een toename in online vrijwilligerswerk gekomen, vindt er meer beoefening van amateurkunst plaats in individueel verband, en zijn 'coronasporten' (wandelen, hardlopen, wielersport) populair geworden.

Over participatie ná de pandemie (vanaf 2022) bestaat nog geen compleet beeld. Wat betreft vrijwilligersactiviteiten en sportdeelname blijkt een herstel in participatie ten opzichte van vóór corona. Voor cultuurparticipatie zijn op het moment van onderzoek nog geen gegevens bekend over participatie na corona.

Uit onderzoek naar sportparticipatie blijkt het herstel in participatie niet gelijk verdeeld: mensen met een 'lage' opleiding en mensen met financiële problemen keren vaker niet terug naar de sport vergeleken met mensen met een 'hoge' opleiding en mensen zonder financiële problemen. Ook blijft het herstel in sportparticipatie onder 13-18-jarigen achter. Wat betreft soort participatie blijkt dat er een afname in coronasporten is, maar voor andere domeinen is hier nog geen zicht op.

Hoewel verklaringen voor het wegblijven van mensen niet expliciet zijn getoetst, is de reflectie op (vrije) tijd vaak genoemd: mogelijk zijn mensen tijdens de coronaperiode meer gaan nadenken over hun vrijetijdsbesteding, zijn andere activiteiten gaan zoeken, of ervaren te druk te zijn, en keren daarom niet meer terug naar hun vereniging of vrijwilligerswerk.

¹ Betaalde arbeid ligt buiten de scope van deze verkenning.

Naast veranderingen in participatie zelf hebben er ook andere ontwikkelingen plaatsgevonden. Geïnterviewden stellen dat het belang van maatschappelijke participatie zichtbaarder is geworden sinds de pandemie. Daarnaast spelen er nu andere crises die ook invloed hebben op maatschappelijke participatie. Enkele ontwikkelingen in vrijwilligerswerk waren al gaande, en spelen ook een rol in de coronapandemie, zoals een tekort aan vrijwilligers, professionalisering, flexibilisering en vrijwilligerswerk met tussenkomst van organisaties.

Wat betreft de toekomst verwacht men verder herstel in maatschappelijke participatie, al moet er wel aandacht blijven voor de groeiende sociale verschillen die zijn ontstaan tijdens de pandemie.

Naar aanleiding van de verkenning identificeren we verschillende vragen en aandachtspunten: Ten eerste is blijvende aandacht en meer onderzoek nodig naar de ontwikkelingen van sociale ongelijkheid die is ontstaan in (sport)participatie tijdens de pandemie. Ten tweede bleek dat de verschillende sectoren zich meer gezien voelen op de beleidsagenda en in het brede belang van maatschappelijke participatie, zo ook de rol die meedoen en/of zich vrijwillig inzetten kan hebben in het kader van preventie. De vraag is echter in hoeverre dit alleen een kans is, of dat het mogelijk te hoge verwachtingen met zich mee kan brengen. Tot slot is een verder punt van verkenning om de beschreven veranderingen in maatschappelijke participatie in een bredere context van mentaal welbevinden en eenzaamheid te plaatsen en welke gevolgen verschuivingen in participatie voor deze aspecten heeft.

1 Inleiding

Deze korte verkenning naar maatschappelijke participatie na de covid-19 pandemie is onderdeel van het Dashboard 'Maatschappelijke en Economische Veerkracht'.² Dit is een dashboard met data over verschillende sociaaleconomische thema's, met als doel geïnteresseerden zicht te geven op maatschappelijke ontwikkelingen en veerkracht op langere termijn. Dit dashboard is een doorontwikkeling van het Dashboard Sociale Impact Corona, en is opgezet tijdens de covid-19 pandemie om de maatschappelijke gevolgen van de pandemie in kaart te brengen. Het dashboard bestaat uit de volgende thema's: jeugd, volwassenen en sociale cohesie. De afgelopen paar jaar zijn er steeds een aantal korte verkenningen uitgevoerd om de cijfers te duiden.

Deze working paper beschrijft de korte verkenning in het kader van sociale cohesie, en gaat specifiek over hoe het gaat met de maatschappelijke participatie³ na de covid-19 pandemie. De coronapandemie en bijbehorend overheidsbeleid hadden grote invloed op de maatschappelijke participatie in Nederland. Er waren minder mogelijkheden om vrijwilligerswerk te doen en mee te doen aan activiteiten van verenigingen. In 2020 en 2021 zijn het aantal vrijwilligers, de ledenaantallen en activiteiten bij bijvoorbeeld sport- en cultuurverenigingen gedaald in vergelijking met voorafgaande jaren.⁴ De afname van participatie lijkt geconcentreerd te zijn in bepaalde groepen. Zo kopte de NRC in mei 2023 "Vooral jongeren en lageropgeleiden sporten minder sinds corona".⁵ Uit onderzoek blijkt dat het aantal vrijwilligers vooral is afgenomen onder jongeren (15-25) en ouderen (75+ers)⁶, en de wekelijkse sportparticipatie is vooral sterk afgenomen onder praktisch opgeleiden⁷, onder mensen met financiële problemen⁸, en jongeren⁹.

Nu de coronapandemie ten einde is, is het de vraag in welke mate deze ontwikkelingen in maatschappelijke participatie blijvend zijn, en voor welke domeinen dit geldt (sport, cultuur, vrijwilligerswerk). Om deze kwesties te verkennen hebben we ons gefocust op het beantwoorden van de volgende onderzoeksvraag: *"In hoeverre, op welke manier en voor wie is maatschappelijke participatie veranderd na de covid-19 pandemie?"*

We zijn ons ervan bewust dat maatschappelijke participatie een breed begrip is. In dit onderzoek vatten we maatschappelijke participatie op als participeren in het verenigingsleven, en dan specifiek in sport, cultuur en de scouting, en het doen van vrijwilligerswerk. Hoewel dit niet de focus van deze verkenning is, zijn we ervan bewust dat participatie ook kan plaatsvinden in meer informele verbanden of participatie zonder tussenkomst van een organisatie of vereniging.

In de periode van juli 2022 tot en met november 2022 hebben we materiaal verzameld ter beantwoording van de onderzoeksvraag. Om inzicht te krijgen in maatschappelijke participatie na covid-19 hebben we een literatuurverkenning gedaan naar de meest recente onderzoeken van verschillende organisaties en enkele wetenschappelijke publicaties over dit thema. We hebben deze

² Zie <https://www.waarstaatjegemeente.nl/mosaic/maatschappelijke-en-economische-veerkracht/>.

³ Maatschappelijke participatie in sport, cultuur, scouting, hobby's, et cetera. Zowel als beoefenaar, als vrijwilliger voor/in deze sectoren. Betaalde arbeid ligt buiten de scope van deze verkenning.

⁴ Arends, 2023; NOC*NSF, 2022; Neele & Zernitz, 2022; Brom e.a., 2021.

⁵ Teunter (2023).

⁶ CBS (2020).

⁷ In het oorspronkelijke onderzoek (Grubben et al., 2022) is dit aangeduid als 'lageropgeleid'.

⁸ Grubben et al., 2022.

⁹ NOC*NSF, 2022.

literatuurverkenning in juli 2024 aangevuld voor meer actuele gegevens. Daarnaast hebben we interviews gehouden met verschillende experts, namelijk vertegenwoordigers van NOC*NSF (sport), Mulier Instituut (sport), LKCA (cultuur), Boekmanstichting (cultuur), Scouting Nederland, NLvoorelkaar (vrijwilligers), en twee wetenschappers gespecialiseerd in vrijwilligerswerk.

Ter duiding van de uitkomsten uit de literatuurstudie en de interviews hebben we een duidingssessie georganiseerd. Aanwezig waren onder andere medewerkers van verschillende ministeries (VWS, SZW), kennisinstututen zoals het NJi en het Mulier Instituut en medewerkers van verschillende gemeenten. Met hen zijn we in gesprek gegaan over de resultaten uit de literatuurstudie en de interviews, wat deze betekenen en wat mogelijke verwachtingen zijn voor de toekomst.

In deze working paper bespreken we ten eerste het verloop van maatschappelijke participatie wat betreft sport, cultuur, vrijwilligerswerk en de scouting tijdens en na de pandemie (hoofdstuk 2), vervolgens kijken we naar andere ontwikkelingen in deze domeinen tijdens en na de pandemie (hoofdstuk 3), waarna we ook de verwachtingen voor de toekomst op een rij zetten (hoofdstuk 4).

2 Verloop maatschappelijke participatie

Uit verschillende onderzoeken blijkt over het algemeen dat maatschappelijke participatie tijdens de coronapandemie is gedaald; dit is natuurlijk omdat er minder of geen fysieke mogelijkheden waren in participatie. Wanneer de periode van voor de pandemie met de periode tijdens de pandemie wordt vergeleken, is sprake van een afname in deelname aan het verenigingsleven en vrijwilligerswerk^{10 11}. Ook de aard van maatschappelijke participatie is in de coronaperiode veranderd. Deze veranderingen kunnen natuurlijk grotendeels verklaard worden door de beperkte mogelijkheden tijdens de coronaperiode.

Er is nog weinig bekend over het verloop van participatie na de pandemie en in welke mate de coronacrisis blijvende gevolgen heeft. Over het algemeen is herstel van participatie te zien na corona, alhoewel dit veelal nog niet op het niveau is in vergelijking met de periode vóór de coronapandemie.

Sport

Tijdens de pandemie

Wat betreft sportparticipatie is tijdens de pandemie de sportdeelname en sportfrequentie afgenomen. Het aantal mensen dat sport bij een sportclub leek in de coronaperiode (in 2021) te herstellen ten opzichte van de periode vóór de coronacrisis. Dit is echter geheel toe te wijzen aan lidmaatschap bij vier buitensportbonden (tennis, wandel, golf, sportvissen). Als deze buiten beschouwing worden gelaten dan zet de dalende trend in het aantal lidmaatschappen van de afgelopen jaren door. Bij 4 op de 10 verenigingen is het ledental in 2021 (sterk) gedaald, vooral bij zaalsporten. Tijdens corona zijn mensen die evenveel bleven sporten andere activiteiten gaan doen die wel mogelijk waren, b.v. hardlopen i.p.v. activiteiten bij een sportverenigingen.¹²

Wat betreft sociale ongelijkheid in verenigingsverband tijdens de coronaperiode, zijn tot zover vooral studies gedaan over sportdeelname. Uit deze studies bleek dat de verschillen tussen sociale groepen zijn toegenomen.¹³ Uit onderzoek naar wekelijkse sportparticipatie voor en tijdens corona, blijkt dat de wekelijkse sportparticipatie sterk af nam onder 'laag' opgeleiden¹⁴ en onder mensen met financiële problemen.¹⁵ De onderzoekers geven als mogelijke verklaring dat een lager opleidingsniveau gepaard gaat met minder kennis over gezond gedrag, minder financiële middelen hebben om te sporten, minder sportgedrag in hun sociale omgeving hebben, en vaker in een leefomgeving wonen die minder kansen biedt voor fysieke activiteiten. Ook stellen zij dat financiële problemen vaak tot stress leiden, wat samenhangt met minder sportparticipatie.

De buurt waarin iemand woont blijkt ook uit te maken voor het opzeggen van lidmaatschap van een sportvereniging tijdens de coronapandemie. De kans op het opzeggen van lidmaatschap tijdens de coronaperiode is groter in buurten met een lage sociaaleconomische status en buurten met minder sportfaciliteiten.¹⁶

¹⁰ Arends & Tummers, 2022.

¹¹ Koolen-Maas & De Wit, 2022.

¹² NOC*NSF, 2021; Pulles et al., 2021; Suij & Elling, 2022.

¹³ Hoekman e.a., 2023a.

¹⁴ In het onderzoek (Grubben et al., 2022), wordt dit aangeduid als laag opgeleid, het is onduidelijk welke opleiding de onderzoekers hieronder scharen.

¹⁵ Grubben et al., 2022.

¹⁶ Hoekman et al., 2022b.

De grootste zorg van sportverenigingen zit ook bij de ontwikkeling van het ledenaantal en de terugloop van vrijwilligers, vooral bij zaalsporten en kleine verenigingen. Desalniettemin verwacht een deel van de sportverenigingen echter weer te groeien de komende jaren.¹⁷

Na de pandemie

Sportdeelname lijkt in 2022 weer te herstellen en zet in 2023 door. Het aantal wekelijkse sporters is in 2022 gestegen in 2021. In 2023 is het op hetzelfde niveau als voor corona. Sporten bij verenigingen en sportaanbieders herstelt licht ten opzichte van pre-corona niveau (27% in 2019 en 23% in 2022). Wat betreft sportintenties geeft de helft van de sporters aan weer evenveel te willen sporten als voor de coronacrisis.¹⁸

De 'coronasporten' zoals wandelen, hardlopen en wielersport, zijn in 2022 door minder mensen beoefend dan in 2021. Sporten die minder gedaan werden tijdens corona (gymnastiek, zwemmen, voetbal, judo, vechtsporten), zijn vooral onder de jeugd weer toegenomen in 2022. Alleen en ongeorganiseerd sporten nam verder af en zit op niveau van voor coronajaren.¹⁹ Ander onderzoek stelt dat individueel en georganiseerd sporten nog steeds de populairste vorm is in 2022.²⁰

De pandemie had gevolgen voor sportverenigingen wat betreft ledenaantallen, ledenbetrokkenheid, en een beperkte aanwas van nieuwe leden. In 2022 nam het percentage lidmaatschappen licht af.²¹

In 2022 is het aantal sportverenigingen dat zich zorgen maakt over ledendaling en verlies van vrijwilligers niet afgenomen ten opzichte van 2021. Bovendien is het aandeel verenigingen dat een stijging van het aantal leden verwacht gedaald. Ongeveer 30% ervaart een sterke daling van het aantal vrijwilligers, dit is een daling die zich ten opzichte van 2021 ook in 2022 blijft doorzetten.²²

Wat betreft sportparticipatie is meer bekend over het verloop van sociale ongelijkheid in participatie na corona. Uit onderzoek blijkt dat onder jongere mensen de sportdeelname minder sterk herstelt dan onder oudere mensen. De minst sterke groei in wekelijkse sportdeelname is onder 13-18-jarigen. De groei in wekelijkse sportdeelname is vooral onder jonge jeugd (5-12 jaar). De hoogste opzegging sportlidmaatschap valt onder 25-35-jarigen, terwijl het laagste onder 55-75-jarigen valt.²³ Uit de interviews blijkt dat 13 tot 18 jaar sowieso een fase is waarin veel uitvalt in, met name georganiseerde, sport plaatsvindt. Covid-19 had dus zogezegd een versterkend effect.

¹⁷ Pulles et al., 2021.

¹⁸ NOC*NSF, 2022; Pulles et al., 2022; NOC*NSF, 2023.

¹⁹ NOC*NSF, 2022.

²⁰ Stuij & Elling, 2022.

²¹ NOC*NSF, 2022.

²² Pulles et al., 2022.

²³ NOC*NSF, 2022.

Het herstel van sportparticipatie is ook gestratificeerd naar opleidingsniveau: de minst sterke groei in wekelijkse sportdeelname is onder 'laag' en 'middelbaar' opgeleiden.²⁴ Het aantal niet-sporters neemt het meest af onder 'hoog' opgeleiden.²⁵ Uit het meest recente onderzoek blijkt dat deze verschillen in herstel ook in 2023 blijven bestaan.²⁶

Ook uit onderzoek waarin sportparticipatie voor, tijdens, en na de coronaperiode worden vergeleken, blijkt dat 'hoog'²⁷ opgeleiden en mensen zonder financiële problemen een grotere kans hebben om deze gehele periode te blijven sporten, dan mensen met een 'lage' opleiding en geen financiële problemen.

'Hoog' opgeleiden hebben een grotere kans om weer te gaan sporten als zij gestopt zijn tijdens corona, dan 'laag' opgeleiden. Er is geen invloed van financiële problemen gevonden in dit patroon.²⁸ Over hoe het stoppen met sporten vanuit de coronaperiode is ontstaan, geeft verdiepend kwalitatief onderzoek een illustrerend voorbeeld (zie onderstaand kader).

Bi-culturele tienermeiden blijven ook na corona niet meer sporten

De langdurige gevolgen van de coronaperiode wordt geïllustreerd door kwalitatief onderzoek onder bi-culturele tienermeiden die opgroeiden in een gezin met geldzorgen. Dit onderzoek toont de effecten van de financiële situatie op sportdeelname.²⁹ In het onderzoek kwamen verschillende redenen terug om niet te sporten: niet kunnen (kosten, gezondheid) of zich niet welkom te voelen. Een deel van de meiden gaf aan tijdens de lockdown met sporten te zijn gestopt, met als reden dat het alternatief niet leuk genoeg was of omdat het niet meer kon vanwege financiële of praktische redenen. Na de pandemie hebben veel van hen het sporten niet meer opgepakt, omdat hun tijd gevuld is met andere activiteiten. Mogelijke hangt het wegblijven ook samen met andere factoren, zoals kosten.

Op regionaal niveau zijn er geen grote verschillen. De wekelijkse sportdeelname neemt in 2022 in alle provincies toe ten opzichte van 2021 met de grootste stijging in Gelderland en Limburg (5 %-punt) en de kleinste in Noord-Holland (1%-punt).³⁰

Tijdens corona bleken ongelijkheden in sportdeelname en sportlidmaatschap groter te zijn geworden, en hangt dit ook samen met de buurt waarin mensen wonen. Er zijn geen cijfers bekend over de ontwikkeling van deze ongelijkheid op buurtniveau ná de coronaperiode, maar kwalitatief onderzoek laat zien dat het wegblijven bij sportclubs ook na de coronaperiode een doorwerking kan hebben.³¹ Een illustrerend voorbeeld staat beschreven in onderstaand kader.

²⁴ NOC*NSF verwijst naar 'laag' opgeleiden en 'middelbaar' opgeleiden. De eerstgenoemde groep zijn mensen met basisonderwijs, vmbo-b/k, mbo1, vmbo-g/t, havo-, vwo-onderbouw opleiding. De tweede groep verwijst naar mbo2, mbo3, mbo4, havo, en vwo opleidingen (Pleijers & De Vries, 2021).

²⁵ NOC*NSF, 2022.

NOC*NSF verwijst naar 'hoog' opgeleiden. Dit zijn mensen met een hbo-bachelor, wo-bachelor, hbo-master, wo-master of doctor (Pleijers & De Vries, 2021).

²⁶ NOC*NSF, 2023.

²⁷ De auteurs (Hoekman e.a., 2023c) gebruiken de termen 'laag', 'middelbaar', en 'hoog', zij specificeren niet welke opleiding onder deze categorieën vallen.

²⁸ Hoekman e.a., 2023c.

²⁹ Dopheide et al., 2023.

³⁰ NOC*NSF, 2022.

³¹ Stuij et al., 2023; Dopheide et al., 2023.

Gevolgen van coronamaatregelen voor twee verschillende amateurvoetbal-verenigingen

Een voorbeeld van de doorwerking van sociale ongelijkheid die tijdens de coronaperiode is versterkt en ook hierna nog gevolgen heeft, is de vergelijking tussen twee amateurvoetbalverenigingen in dezelfde stad.³² Een voetbalclub heeft vooral witte leden uit hogere middenklassen en is gelegen in een wijk met gemiddeld hoge inkomens. De andere voetbalclub is een meer etnisch diverse vereniging en ligt in een wijk met gemiddeld lage inkomens. Door de pandemie werden verschillen tussen de clubs uitvergroot. Bijvoorbeeld wat betreft de financiële situatie: bij de 'rijkere' club gaven alle leden hun contributiekorting terug aan de club en is het sportcomplex opgeknapt, bij de 'armere' club maakten alle leden gebruik van de korting. Bij de 'rijkere' club werd er soepeler met de regels omgegaan en kon er gesport worden in parken. Bij de 'armere' club was dit niet het geval. Wat betreft ledenbetrokkenheid werd het gedurende de pandemie bij de 'armere' club lastiger om vrijwilligers te betrekken, terwijl bij de 'rijkere' club vrijwilligers juist aan de slag konden. Waarschijnlijk omdat laatstgenoemden zich minder druk hoefden te maken om financiële zaken e.d. Ook ontstond er een afnemend ledenaantal bij 'armere' club, onder andere vanwege mindere sociale binding door coronaperiode.

Scouting

Uit het gesprek met Scouting Nederland blijkt dat er een groei is geweest in het aantal leden tijdens de pandemie. Het blijven van leden tijdens de pandemie wordt toegedicht aan de sterke sociale binding binnen de scouting, horen we in een interview. Bovendien waren veel activiteiten buiten en dus 'coronaproof'. Het groeiend aantal leden heeft geleid tot wachtlijsten na de pandemie. Er zijn weinig signalen over groeiende verschillen tussen groepen in deelname tijdens en na de pandemie. Wel wordt opgemerkt dat er meer beroep wordt gedaan op het financiële fonds, wat is ingesteld voor mensen die contributie of kampen niet kunnen betalen. Dit speelde niet per se tijdens corona, en wordt meer in verband gebracht met groeiende inflatie en de energiecrisis van 2022.

Cultuur

Tijdens de pandemie

Van de beoefenaars van amateurkunst is 30% lid of deelnemer van een amateurkunstgroep in 2021. In 2017 was dit 41%. Tijdens de pandemie heeft 20% van degenen die lid waren van een amateurkunstvereniging hun lidmaatschap opgezegd, en onder deze groep was voor 40% de coronapandemie reden voor opzegging. Er is wel een lichte toename in het aandeel kunstbeoefenaars, maar dit gaat vooral over 'individuele' activiteiten, en juist niet in verenigings- of groepsverband. Cultuurbeoefening is tijdens de coronaperiode juist individueler geworden.³³

Het aantal amateurkunstverenigingen dat knelpunten ervaart (dalende leden, financiën) is gestegen van 89% in 2018 naar 97% in 2021. Voor de meeste verenigingen omvatten de knelpunten het dalende ledenaantal, de vergrijzing van het ledenbestand, niet meer durven komen van leden tijdens de coronapandemie en het stilliggen van ledenwerving door de pandemie.³⁴

³² Stuij et al., 2023.

³³ Neele & Zernitz, 2021; Brom e.a., 2021.

³⁴ Neele & Zernitz, 2022.

In cultuurbeoefening zijn er vooral grote verschillen in opleidingsniveau en leeftijd: vooral theoretisch opgeleiden en jongeren doen aan cultuurbeoefening, zo wordt in een interview aangegeven. Wat betreft inkomen zijn er slechts kleine verschillen in cultuurbeoefening en dit lijkt (nauwelijks) van invloed te zijn hierop. De verdeling naar verschillende achtergrondkenmerken blijkt echter in 2020 gelijk te zijn als in voorgaande jaren. Hier zijn dus geen grote verschuivingen zichtbaar.³⁵

Na de pandemie

Er is weinig bekend over verloop van cultuurparticipatie na de coronapandemie. Het aandeel kunstbeoefenaars is gestegen in vergelijking met eerdere jaren, maar dit is grotendeels deels te verklaren door een bredere meting van kunstbeoefening ten aanzien van voorgaande edities.³⁶

Wel weten we dat de cultuursector zich onzeker voelt over de toekomst, ook met het oog op de verschillende andere actuele crises die nu aan de gang zijn (energie- en wooncrisis, inflatie en afname van koopkracht). Het is lastig voor amateurkunstverenigingen het bestuur te organiseren en het ledenbestand te verjongen. Bovendien wordt in onderzoek naar landelijke cultuurparticipatie geobserveerd dat er in beleid nog weinig focus is op het herstellen van cultuurparticipatie.³⁷

Over participatie in cultuurverenigingen is weinig bekend in de periode na corona. Van de beoefenaars van amateurkunst in 2023 is 20% lid van een vereniging, club of groep. Dit is minder dan in 2021 (30%), maar zoals gezegd kan dit ook aan de bredere opvatting van kunstbeoefenaar liggen.³⁸ Daarnaast is de verwachting dat verschillende actuele crises (inflatie, energiecrisis) vooral invloed hebben op mensen met lage inkomens, wat ook een effect kan hebben op ongelijkheid in cultuurparticipatie.³⁹

Wel werd in een interview aangegeven dat het beroep op lokale sport- en cultuurfondsen groter wordt, dat wil zeggen dat mensen meer financiële steun vragen om te kunnen participeren in sport en cultuur.

Vrijwilligerswerk

Tijdens de pandemie

Algemeen

Uit verschillende cijfers en rapporten blijkt dat het aantal vrijwilligers de jaren voor de coronapandemie vrij stabiel was, terwijl er tijdens de pandemie sprake is van een daling.⁴⁰ Deze afname geldt ook voor incidenteel vrijwilligerswerk (afgelopen twaalf maanden tenminste één keer vrijwillige inzet) en vrijwilligerswerk in de afgelopen 4 weken op het moment van meten.⁴¹ Terwijl in de periode 2012-2019 gemiddeld 49% het afgelopen jaar vrijwilligerswerk had gedaan, was dit in 2020 en 2021 respectievelijk 44% en 39%. Het aantal mensen dat aangaf op het moment van meten de afgelopen vier weken vrijwilligerswerk te hebben gedaan daalde in 2020 en 2021 naar respectievelijk 21% en 22% ten opzichte van 2012-2019 (30%).⁴²

³⁵ Brom e.a., 2021.

³⁶ Neele, 2023.

³⁷ Brom e.a., 2023.

³⁸ Neele, 2023.

³⁹ Brom e.a., 2023.

⁴⁰ CBS, 2023.

⁴¹ Arends & Tummers, 2022.

⁴² Arends, 2023.

De afname in aantal vrijwilligers geldt vooral bij scholen, in jeugdwerk, en voor culturele verenigingen. Uit ander onderzoek blijkt vooral een afname onder sportverenigingen, scholen, verzorging of verpleging, maar een toename in werk in de wijk of buurt of voor een organisatie op een ander gebied⁴³. Ondanks deze dalende trend blijken er ook nieuwe vrijwilligers te zijn gekomen in de pandemie, blijkt uit onderzoek onder vrijwilligersplatform NLvoorElkaar en een onderzoek onder oudere vrijwilligers.⁴⁴ Uit ervaringen bij amateurkunstverenigingen blijkt juist een andere trend te zien: verenigingen hebben juist minder vaak een gebrek aan vrijwilligers in 2021 dan in 2018.⁴⁵

Voor een derde van de vrijwilligers had de coronapandemie en bijbehorende maatregelen geen invloed op hun vrijwilligerswerk. Een derde kon minder vrijwilligerswerk doen, en iets meer dan 10% kon geen vrijwilligerswerk doen. Een klein deel van 3% is gestopt met vrijwilligerswerk.⁴⁶

Ondanks dat er een daling in het aantal vrijwilligers heeft plaatsgevonden, hebben in de frequentie van vrijwilligerswerk doen geen grote veranderingen plaatsgevonden in hoe vaak in de maand of week iemand vrijwilligerswerk doet⁴⁷. Het aandeel vrijwilligers dat actief is voor meerdere organisaties is gestegen, van ongeveer 30% naar ongeveer 50%. Een klein deel van het vrijwilligerswerk is online gegaan, dit zijn met name bestuurlijke taken⁴⁸. Uit ander onderzoek blijkt dat ongeveer 10% van de vrijwilligers meer online vrijwilligerswerk is gaan doen.⁴⁹

Naast veranderingen in vrijwilligerswerk in organisatieverband, hebben er ook veranderingen plaatsgevonden in informeel helpen.⁵⁰ Uit onderzoek blijkt dat mensen minder informeel helpen tijdens de lockdown dan daarvoor. De afname was kleiner voor mensen die al meer contact hadden met familieleden en burens.⁵¹ Uit een ander onderzoek blijkt echter dat het verlenen van informele hulp hetzelfde is gebleven.⁵²

Vrijwilligerswerk is niet alleen afgenomen, de aard van het werk is ook veranderd. Ongeveer 10% van de vrijwilligers zegt ander vrijwilligerswerk te zijn gaan doen tijdens de pandemie.⁵³ Er zijn ook veel nieuwe initiatieven door vrijwilligers opgekomen, bijvoorbeeld het organiseren van buurtmaaltijden of het geven van online muzieklessen.⁵⁴

Desalniettemin blijkt dat de verdeling van taken relatief stabiel is gebleven in vergelijking met vóór de pandemie. Wel was er een lichte toename van aandeel vrijwilligers in bestuurlijke taken, klussen, of het geven van informatie of advies bestuurlijke taken doet.⁵⁵

⁴³ Koolen-Maas & De Wit, 2022.

⁴⁴ NLVoorElkaar, 2023; De Gast, Hetem, & Van den Bos, 2021.

⁴⁵ Neele & Zernitz, 2022.

⁴⁶ Arends, 2023.

⁴⁷ Koolen-Maas & De Wit, 2022.

⁴⁸ Online vrijwilligerswerk houdt bijvoorbeeld in het schrijven van een jaarverslag, het onderhouden van een website, of een online training.

⁴⁹ Arends, 2023.

⁵⁰ Dit is hulp bieden aan mensen die niet in hetzelfde huishouden leven, zonder de tussenkomst van organisaties.

⁵¹ Ramaekers et al., 2023.

⁵² Koolen-Maas & De Wit, 2022.

⁵³ Koolen-Maas & De Wit, 2022.

⁵⁴ Den Broeder et al., 2021.

⁵⁵ Koolen-Maas & De Wit, 2022.

Wat betreft vrijwilligerswerk was er tijdens de pandemie vooral een terugval onder ouderen en jongeren, en mensen met een vmbo/mbo-opleiding en havo/vwo opleiding. De daling in het aantal vrijwilligers in 2021 t.o.v. 2020 is vooral sterk onder jongere mensen (15-35 jaar) en oudere mensen (75 jaar of ouder), en onder mensen met een vmbo/mbo opleiding en havo/vwo opleiding.⁵⁶ Oudere vrijwilligers zijn een belangrijke groep onder vrijwilligers. De grote uitval van deze groep vrijwilligers leverde tijdens de pandemie problemen op. Bijvoorbeeld bij de voedselbank, waar vooral oudere, gepensioneerde vrijwilligers werkten. Deze mensen konden of wilden vooral niet meer werken i.v.m. gezondheid. Maar dit is deels opgevangen, want er was ook een toename van interesse onder vrijwilligerswerk bij jongere mensen bij de voedselbank.⁵⁷

Na de pandemie

Het aantal vrijwilligers dat de afgelopen 12 maanden vrijwilligerswerk heeft gedaan is toegenomen met in 2022 (41%) en in 2023 (49%) ten opzichte van coronajaar 2021 (39%). Het is nu terug op het niveau van vóór de coronapandemie (gemiddeld 49% tussen 2012 en 2019). Het aandeel mensen dat de afgelopen vier weken vrijwilligerswerk heeft gedaan is weer gestegen naar 27% in 2022 en 30% in 2023, en is weer op hetzelfde niveau als in de periode 2012-2019. Meer dan 80% van de vrijwilligers in 2022 deed ook vrijwilligers vóór of tijdens de coronapandemie.⁵⁸ Vrijwilligersplatform NLvoorelkaar had in 2022 11%-punt meer nieuwe vrijwilligers op hun platform dan in 2021.⁵⁹

In 2023 deden vrijwilligers vaker incidenteel vrijwilligerswerk dan in 2022. Wat betreft de duur van vrijwilligerswerk, is het aandeel vrijwilligers dat minder dan een uur vrijwilligerswerk deed in vergelijking met 2021 gestegen, zowel in 2022 als in 2023.⁶⁰

Uit ander onderzoek blijkt echter het aandeel vrijwilligers die minstens een keer in de afgelopen 12 maanden vrijwilligerswerk deed juist niet hersteld naar niveau in 2018-2019 (52%), en is het aandeel tussen 2020 en 2023 op 46% gebleven.⁶¹

De stijging in aantal vrijwilligers komt niet overeen met de verwachting van organisaties: de meeste organisaties een kleine daling van vrijwilligers na de coronapandemie, en dan ook vooral onder oudere vrijwilligers. Ongeveer 10% van de oudere vrijwilligers geeft aan na de pandemie niet terug te keren naar hun bestaande vrijwilligerswerk.⁶²

Uit landelijk onderzoek blijkt juist dat onder 65+'ers er weer net zo veel vrijwilligers zijn als voor de coronacrisis in 2019, en is in 2023 zelfs toegenomen ten opzichte van 2021. Het aandeel vrijwilligers van 15- tot 65-jarigen is weer op hetzelfde niveau als in 2019, vóór corona.

Wat betreft opleiding, doen mensen met een vmbo opleiding in 2022 meer vrijwilligerswerk dan in 2021. Binnen andere onderwijsniveaus hebben er ten opzichte van 2021 geen veranderingen plaats gevonden. In 2023 doen mensen met een vmbo, mbo, of hbo-, wo-bachelor opleiding vaker vrijwilligerswerk dan in 2022. Deze toename geldt niet voor basisonderwijs en hbo-, wo-master en doctor.⁶³

⁵⁶ Arens & Tummers, 2022.

⁵⁷ Dekkinga et al., 2022.

⁵⁸ Arends, 2023; Arends, 2024.

⁵⁹ NLVoorelkaar, 2023.

⁶⁰ Arends, 2023; Arends, 2024.

⁶¹ Ramaekers et al., 2024.

⁶² De Gast et al., 2021.

⁶³ Arends, 2023; Arends, 2024.

Over verschuivingen voor andere demografische gegevens na de coronapandemie is weinig bekend. Uit de interviews blijkt dat er niet wordt verwacht dat er grote verschuivingen zijn ontstaan. De verwachting is wel dat oudere vrijwilligers meer gestopt zullen zijn. In de drie jaar van de coronapandemie zijn misschien ouderen die sowieso al dachten om te stoppen gestopt met vrijwilligerswerk. Echter ziet vrijwilligersplatform NLvoorelkaar geen grote veranderingen in hun vrijwilligersaanbod wat betreft leeftijd. In de duidingssessie delen verschillende gemeenten hun ervaringen. Een gemeente vertelt dat in wijken met een gemiddeld lage sociaal economische status een grotere terugloop is van vrijwilligers in buurthuizen. Een andere gemeente geeft aan dat het aantal vrijwilligers weer lijkt te herstellen naar de aantallen van voor de coronapandemie.

In de coronapandemie was online vrijwilligerswerk voor een klein deel van de vrijwilligers een uitkomst. Uit cijfers van 2022-2023 blijkt dat vrijwilligerswerk op locatie sinds de pandemie weer is toegenomen, maar dat online vrijwilligerswerk ook licht blijft toenemen.⁶⁴

Overeenkomsten en verschillen

Al met al blijkt dat de maatschappelijke participatie aan het herstellen is. Dit blijkt uit onderzoek naar het aantal vrijwilligers en het aantal sporters. Voor de andere domeinen is het verloop van participatie na de coronapandemie nog onduidelijk. In 2022 was bleef herstel nog achter, ondanks dat de mogelijkheden voor participatie er wel waren. De vraag is dan waarom mensen wegblijven. *Wat in de interviews veelal naar voren kwam is de hypothese dat mensen tijdens de coronapandemie meer zijn gaan nadenken over hun vrijetijdsbesteding.* Hierdoor hebben mogelijk verschuivingen plaatsgevonden in vrije tijdsbesteding.

Wij hebben met verschillende experts gesproken over het verloop van sociale verschillen of ongelijkheid die mogelijk is ontstaan na de coronapandemie. In maatschappelijke participatie zit sowieso een element van sociale ongelijkheid, maar vraag is of dit tijdens de coronapandemie is vergroot, en wat we daar nu nog van merken. Vooral in de sportsector zagen we groeiende sociale ongelijkheid op verschillende vlakken terug. Maar dit is ook deels te verklaren door de hoeveelheid onderzoek die hiernaar gedaan is. In de cultuursector en in vrijwilligerswerk blijken niet veel verschuivingen te hebben plaatsgevonden. Er wordt hierbij vooral gekeken naar leeftijd.

⁶⁴ Ramaekers et al., 2024.

3 Andere ontwikkelingen tijdens en na covid

Er zijn ook veranderingen in maatschappelijke participatie waar te nemen die niet direct veroorzaakt zijn door de coronapandemie, maar waarbij de pandemie wel een rol heeft gespeeld in het verloop van ontwikkelingen die al bezig waren, zo blijkt uit interviews. Over het algemeen is het belangrijk te noemen dat er uit de interviews is gebleken dat er niet direct dringende problemen zijn ontstaan vanuit de pandemie.

Zichtbaarheid

Een belangrijke ontwikkeling tijdens de pandemie is de vergrote zichtbaarheid van belang van maatschappelijke participatie, blijkt uit interviews voor zowel sport, cultuur als de scouting. Maatschappelijk groeide het bewustzijn van het belang van sociale contact dat verenigingen bieden. Wat betreft de scouting heeft deze groeiende zichtbaarheid zich ook vertaald in een groeiend ledenaantal, blijkt uit het gesprek met Scouting Nederland. Bovendien is er meer aandacht voor sport, cultuur en de scouting in beleid gekomen. Bijvoorbeeld in de cultuursector is financiële steun voor amateurkunstverenigingen gekomen en is er een nationaal akkoord amateurkunst opgesteld, zaken die er voor de pandemie nog niet waren. In de sportsector wordt actief jeugdbeleid gevoerd om jeugd aan sport te binden. Dit beleid was al gaande, maar de noodzaak van dit beleid wordt nu nog meer ingezien. Onder andere vanuit de sport- en cultuursector en Scouting Nederland is nu ook de Nationale Jeugdcoalitie opgericht, om participatie onder de jeugd meer onder de aandacht te brengen. Er is meer samenwerking ontstaan, in plaats van concurrentie.

Bij de scouting specifiek is de functie van een sterke binding tussen leden en de organisatie duidelijk geworden. Door de sterke binding van jonge leden met de scouting, zijn veel jonge vrijwilligers blijven hangen. Het bleek een belangrijke plek voor jongeren tegen eenzaamheid tijdens de pandemie.

Andere crises

Na de coronacrisis zijn er ook andere maatschappelijke ontwikkelingen ontstaan die ook invloed hebben op maatschappelijke participatie. Zo kwamen uit de gesprekken inflatie/koopkrachtdaling en energiecrisis naar voren.

Vooraf wat betreft bestaanszekerheid/armoede, geven veel experts aan dat dit een negatief effect heeft op maatschappelijke participatie. Bij Scouting Nederland wordt ervaren dat er een steeds groter beroep wordt gedaan op hun financiële fonds, voor bijvoorbeeld contributie of uitjes. Wat betreft vrijwilligerswerk is de verwachting dat wanneer mensen meer bezig zijn met bestaanszekerheid, zullen zij minder tijd en ruimte hebben voor vrijwilligerswerk. Deze beredenering werd ook genoemd in gesprekken over de cultuurparticipatie.

Bij sport werd ook expliciet de energiecrisis genoemd: verduurzaming is nu dringender geworden. Er is dus een grotere druk op begrotingen vanwege de hoge energiekosten. Dit heeft mogelijk invloed op contributie en dus de toegankelijkheid van verenigingen. Maar daarnaast bestaat bij sportverenigingen ook een accommodatiedruk: er zijn niet altijd genoeg beschikbare ruimten of velden om te sporten.

Ontwikkelingen bij vrijwilligerswerk

In het vrijwilligerswerk spelen al langere tijd verschillende ontwikkelingen en knelpunten, die ook ten tijde van de pandemie een rol speelde. In veel interviews werd aangegeven dat verenigingen te kampen hebben met tekorten aan vrijwilligers. Maar uit gesprekken met experts blijkt dat er altijd al een tekort aan vrijwilligers wordt ervaren. Sinds de jaren '70 is het aantal vrijwilligers echter in grote lijnen stabiel. De grootste verandering in de afgelopen decennia dat het aantal uren dat men aan vrijwilligerswerk besteedt afneemt. Ditzelfde beeld komt naar voren in gesprekken met Scouting Nederland. Uit de sportsector komt naar voren dat door de beperkte ledenwerving tijdens de coronapandemie en daardoor de afname van leden, dit ook problemen oplevert voor de vrijwilligerswerving.

Een ander punt dat in interviews naar voren kwam, is de professionalisering van vrijwilligerswerk, dus vrijwilligerswerk met ondersteuning door beroepskrachten. Dit speelde vooral in de gesprekken over de sportsector. Deze ontwikkeling is al langer gaande, ook met de toenemende druk op verenigingen om een bredere functie dan alleen sportaanbieder te bieden. Het inzetten van professionalisering hangt eventueel ook samen met de tijdens corona duidelijker naar voren kwam dat sport niet bijdraagt aan de fysieke gezondheid, maar ook voorziet in bijvoorbeeld sociale contacten of bijdraagt aan mentale gezondheid. Echter, nu met problemen met ledenaantallen en wegblijven vrijwilligers, tekorten is een middel om betere begeleiding te bieden aan vrijwilligers en zo meer vrijwilligers te trekken.

In de ervaringen uit de gesprekken blijkt dat het inrichten van vrijwilligerswerk lastiger wordt, omdat mensen minder 'vast' vrijwilligerswerk willen. Deze trend is al een tijd gaande, maar in de afgelopen jaren is het aanbod in eenmalig vrijwilligerswerk gegroeid, waardoor het meer zichtbaar is geworden. Onduidelijk is of deze toename in zichtbaarheid ook tijdens Covid heeft plaatsgevonden. Een hypothese is dat dit is gebeurd, door de reflectie op vrijetijdsbesteding van mensen tijdens de coronaperiode.

Tijdens de coronapandemie is wel tijds- en plaats-onafhankelijk vrijwilligerswerk meer mogelijk geworden, bijvoorbeeld de mogelijkheid om online vrijwilligerswerk te doen. Dit heeft de toegankelijkheid van vrijwilligerswerk vergroot.

De opkomst het vrijwilligerswerk met tussenkomst van een derde organisatie (bijvoorbeeld werkgever, overheid, scholen) is al langere tijd gaande. Maar bijvoorbeeld vrijwilligersplatform NLvoorelkaar ziet dat dit aanbod pas sinds de coronaperiode bij hun opkomen. Ook na de coronaperiode zien zij dit blijven hangen. Maar ook vrijwilligerswerk zonder intermediair, dus zonder tussenkomende organisatie, is tijdens de coronapandemie in versnelling opgekomen.

Overige ontwikkelingen

Een ontwikkeling die in bijna alle gesprekken naar voren kwam om eventuele verschuivingen in maatschappelijke participatie te verklaren is de reflectie op (vrije) tijd: *mensen zijn tijdens de coronaperiode meer gaan nadenken over hun vrijetijdsbesteding, zijn andere activiteiten gaan zoeken, of ervaren te druk te zijn, en keren daarom niet meer terug naar hun vereniging of vrijwilligerswerk.* Bijvoorbeeld onder dagboekstudies onder jongeren, blijkt dat andere dingen dan sport belangrijker werden.

Ook in de duidingssessie wordt de toenemende reflectie op eigen tijd genoemd. Er wordt bijvoorbeeld gerefereerd naar een onderzoek van het RIVM dat een klein deel van de jongeren aangeeft beter te realiseren wat ze leuk vinden of meer rust inplannen.⁶⁵

Participatie in het verenigingsleven was al aan het afnemen, in de context van groeiende individualisering: ledenaantallen dalen, het aantal actieve vrijwilligers neemt af, er zijn minder activiteiten.⁶⁶ Uit een paar gesprekken blijkt ook dat er zorgen zijn over de beperkte aanwas van leden in cultuur- en sportverenigingen. Bij Scouting Nederland bleek juist een groei in het aantal leden. Wel ervaren zij in enkele mate problemen bij de verhuur van clubhuizen tijdens covid, waardoor zij nu minder inkomen hebben. Ondanks het groeiend ledenaantal, blijkt dat er wel minder deelnemers zijn aan kampen of evenementen, deels ook vanuit die flexibele indeling van vrije tijd.

Overeenkomsten en verschillen

In interactie met de pandemie hebben zich verschillende ontwikkelingen voorgedaan, zoals hierboven beschreven. Veel van deze ontwikkelingen zagen we bij de verschillende onderzochte sectoren terug, met name de groeiende zichtbaarheid van het belang van maatschappelijke participatie bij sport, cultuur en de scouting. Daarnaast kwamen in de gesprekken de invloed van andere maatschappelijke ontwikkelingen naar voren, zoals de energiecrisis en de koopkrachtdaling.

Ook hoorden we wat betreft vrijwilligerswerk bij de verschillende sectoren terug dat er een tekort heerst, er professionalisering gaande is, en steeds minder vrijwilligers zijn te vinden voor 'vast' vrijwilligerswerk. Al geven experts in vrijwilligerswerk aan dat er altijd al een tekort is geweest.

Wat opviel was dat de meeste verenigingen zich zorgen maakten tijdens de pandemie over de terugval in het aantal leden, maar dat bij Scouting Nederland juist een groei in het aantal leden werd ervaren. Veranderende patronen van participatie wordt in de interviews veelal (deels) geweten aan een reflectie op de vrije tijd tijdens de pandemie – waar hebben mensen tijd voor, wat vinden ze leuk om te doen?

⁶⁵ RIVM, 2024.

⁶⁶ Marinus et al., 2022.

4 Verwachtingen voor de toekomst

Tijdens de pandemie is de maatschappelijke participatie logischerwijs afgenomen en is de manier van participeren veranderd. Kort na de pandemie laten eerste onderzoeken zien dat er herstel is, maar dat dit niet voor iedereen op dezelfde manier geldt. Het is echter nog te vroeg om conclusies te trekken over veranderingen in maatschappelijke participatie op lange termijn. We hebben wel verwachtingen over de toekomst in interviews en de duidingssessie kunnen verkennen.

In het algemeen blijkt uit de gesprekken dat het herstel in maatschappelijke participatie grotendeels zal doorzetten, maar dat een aantal veranderingen die zijn versterkt of ontstaan in de coronaperiode blijvend zijn. Zo wordt verwacht dat de sociale verschillen in participatie groter worden, bijvoorbeeld in opleidingsniveau. Dit wijdt men echter meer aan andere ontwikkelingen zoals de koopkrachtdaling dan door de coronacrisis.

Sport

Wat betreft sportparticipatie geven geïnterviewden aan dat de groep 13-18-jarigen een uitdaging blijft, en dat men actief moet inzetten op het betrekken van deze groep. In de interviews wordt dit soms als een "verloren generatie" aangeduid, maar vanuit de duidingssessie wordt aangegeven dat het niet helpend is om deze zo aan te duiden. Er wordt begrip getoond voor deze groep, door corona zijn jongeren minder in een vereniging ingebed. Bovendien zijn er ook andere vormen van maatschappelijke participatie, bijvoorbeeld het lopen van maatschappelijke stage kan jongeren activeren vrijwilligerswerk te doen. Wel wordt erkend dat voor jongeren verbinding met anderen een beschermende factor is in gezond en veilig opgroeien – sociale cohesie is belangrijk. De vraag is of jongeren verbinding ergens anders dan in sportparticipatie zijn gaan zoeken. Een deelnemer geeft aan dat uit data van het RIVM⁶⁷ blijkt dat de eenzaamheid onder jongeren licht is toegenomen, maar dat behoefte aan sociaal contact er wel is. Er wordt daarnaast aangegeven dat over het wegblijven van de groep 19-30-jarigen kunnen nog geen eenduidige verwachtingen worden geformuleerd over het verloop van sportparticipatie na de coronaperiode: er is nog geen eenduidige afname of toename te zien.

Wat betreft inzet bij sportverenigingen geeft NOC*NSF aan dat sportverenigingen proberen in te zetten op ledenbinding. Er zijn 'welkom terug' campagnes gevoerd in voetbal, gericht op 5-12-jarigen, en deze bleken effectief. NOC*NSF geeft ook tools aan gemeentes om participatie onder 13-18-jarigen te vergroten, maar dit blijft lastig.

Een punt dat genoemd wordt in het stimuleren van participatie is dat het aantrekkelijk kan zijn te richten op de verenigingen die het al goed doen, omdat hier met inzet van beleid relatief makkelijk resultaat geboekt kan worden. Daarnaast wordt een veranderende rol van verenigingen gezien in hun functie en aanbod: naast sporten zullen verenigingen ook steeds meer de nadruk leggen op het sociale aspect.

⁶⁷ RIVM, 2023.

Cultuur

Na de coronaperiode is het actief beoefenen van cultuur weer toegenomen, maar of deze toename gaat doorzetten is moeilijk te zeggen, geven geïnterviewden aan. In de cultuursector is de intentie om de aandacht structureel te maken, bijvoorbeeld met het Amateurkunstakkoord in 2025. In het kader van afnemende koopkracht is de verwachting dat sociale verschillen groter zullen worden. Groepen zullen anders of niet participeren, en misschien neemt de cultuurparticipatie in informele setting toe.

In de cultuursector geeft men aan dat mogelijk de ontwikkelingen die naar de voorgrond kwamen tijdens de coronapandemie ook stimuleren tot het aanpakken waar nodig. Zo wordt onder amateurkunstverenigingen de pandemie gezien als een kans gezien om verenigingen anders te organiseren. LKCA identificeert verschillende aandachtsgebieden voor herstel van amateurkunst. Onder andere ledenwerving en verjonging, en ook toekomstbestendig organiseren (bv. richten op nieuwe vormen zoals online communities), of de diversiteit en toegankelijkheid vergroten.⁶⁸ Een andere ontwikkeling die plaatsvindt in de cultuursector is een toenemende focus op digitalisering. In de coronaperiode heeft dit proces een impuls plaatsgevonden en wordt nu verder ontwikkeld.⁶⁹

Vrijwilligers

Over vrijwilligerswerk in het algemeen wordt een stijging verwacht in het aantal vrijwilligers, ook omdat de mogelijkheden er nu weer zijn. Uit cijfers over 2023 lijkt dit dan ook het geval te zijn. Het is nog onduidelijk of dit qua frequentie van het vrijwilligerswerk het oude niveau gaat halen, ook vanwege die verwachte reflectie op tijdsbesteding. De verwachting is wel dat het aantal uren dat een vrijwilliger gemiddeld besteed aan vrijwilligerswerk zal afnemen. Er wordt een verdere groei van flexibiliteit verwacht, waarin meer verandering wordt gevraagd van maatschappelijke organisaties in hun aanbod in vrijwilligerswerk. Ook sport en Scouting Nederland verwacht dat er veranderingen zullen zijn in dit aanbod. Bovendien wordt verwacht dat de toename in vrijwilligerswerk bij bedrijven zal toenemen.

De toename van informele hulp zou eventueel ook kunnen leiden tot meer vrijwilligers, zo beredeneert een onderzoeker. Als mensen meer prosociaal gedrag vertonen, dan wordt dit vaak ook vertoond op andere vlakken. Misschien hebben mensen tijdens de pandemie gemerkt iets te willen gaan doen voor een ander, en dat daardoor de bereidheid om vrijwilligerswerk te doen is veranderd. Aan de andere kant kon een groot deel van de mensen die zich in de coronaperiode als vrijwilliger aanbod, niet aan de slag omdat er te veel aanbod was in verhouding met de hoeveelheid vraag – hierdoor kunnen zij ontmoedigd zijn.

Organisaties en verenigingen ervaren onder andere knelpunten in het werven of behouden van vrijwilligers. Om de problematiek bij vrijwilligerswerk aan te pakken, is er een roep om het anders inrichten van vrijwilligerswerk. Het gaat om het beter laten aansluiten van het aanbod bij de wensen van vrijwilligers. We horen dat dit wordt opgepakt bij sport en de scouting. Bij sport wordt ingezet op professionalisering, ter ondersteuning van vrijwilligers, en er wordt nagedacht over hoe vrijwilligerswerk anders in te richten om het gebrek aan structurele vrijwilligers aan te pakken. Bij Scouting Nederland wordt nagedacht over het opvangen van het gebrek aan bestuursvrijwilligers, bijvoorbeeld door taken op te knippen of meer hybride te werken.

⁶⁸ LKCA, 2022.

⁶⁹ Brom e.a., 2023.

5 Conclusie en discussie

In het kader van het Dashboard 'Maatschappelijke en Economische Veerkracht' hebben we verkend *In hoeverre, op welke manier en voor wie is maatschappelijke participatie veranderd na de covid-19 pandemie.* Uit desk research, interviews en een duidingssessie blijkt dat er een afname was in maatschappelijke participatie tijdens pandemie (2020-2022), behalve bij de scouting. Onder vrijwilligers was er vooral een terugval onder ouderen en jongeren. Gemiddeld genomen gingen vooral mensen met een praktische opleiding, met financiële problemen, en woonachtig in buurten met een gemiddeld laag inkomen minder sporten. Bij cultuurparticipatie lijkt vooralsnog de sociale ongelijkheid niet toegenomen.

Wat betreft het soort participatie, is een toename in online vrijwilligerswerk gekomen, er is sprake van meer individuele cultuurbeoefening en zijn 'coronasporten' (wandelen, hardlopen, wielersport) populair geworden.

Over de situatie na de pandemie (vanaf 2022) is onderzoek beperkt. Wat betreft vrijwilligersactiviteiten en sportdeelname blijkt een langzaam herstel in participatie ten opzichte van vóór corona in 2022, en in 2023 is het aantal vrijwilligers en sporters weer op hetzelfde niveau. Uit onderzoek naar sportparticipatie blijkt het herstel in participatie niet gelijk verdeeld: mensen met een lage opleiding en mensen met financiële problemen keren vaker niet terug naar de sport dan mensen met een 'hoge' opleiding en mensen zonder financiële problemen. Ook blijft het herstel in sportparticipatie onder 13-18-jarigen achter. Wat betreft soort participatie blijkt dat er een afname in coronasporten is, maar voor andere domeinen is hier nog geen zicht op.

Naast veranderingen in participatie zelf hebben er ook andere ontwikkelingen plaatsgevonden. Geïnterviewden stellen dat het belang van maatschappelijke participatie zichtbaarder is geworden sinds de pandemie. Daarnaast spelen er nu andere crises en die hebben ook invloed op maatschappelijke participatie. Enkele ontwikkelingen in vrijwilligerswerk waren al gaande, en spelen ook een rol in de coronapandemie, zoals tekorten, professionalisering, flexibilisering en intermediair vrijwilligerswerk.

Wat betreft de toekomst verwacht, men verder herstel in maatschappelijke participatie, al moet er wel aandacht blijven voor de groeiende sociale verschillen die zijn ontstaan tijdens de pandemie.

De bevindingen brengen verschillende zaken aan het licht. Ten eerste blijkt dat wat betreft sporten, de leeftijd van 13-18 jaar een cruciaal moment vormt waarin jongeren wel of niet blijven sporten. Hoewel in de coronaperiode iedereen beperkt werd in sportparticipatie, lijken jongeren de gevolgen hiervan relatief sterk te ervaren in vergelijking met andere leeftijdsgroepen. Het is onduidelijk of jongeren ergens anders verbinding zijn gaan zoeken of niet. Ten tweede zagen we bij de scouting dat sociale binding een belangrijke factor is in het behouden van leden. Dit werd als een van de verklaringen gegeven voor het feit dat het ledenaantal juist is toegenomen. Daarnaast heeft de scouting gekeken waar ze jongeren konden inzetten in hun activiteiten om eenzaamheid tegen te gaan. In de duidingssessie werd het belang van binding onder jongeren onderstreept. Ten derde blijkt dat in de cultuursector ontwikkelingen tijdens pandemie ook aanleiding hebben gegeven om knelpunten aan te pakken en is er meer aandacht voor de amateurkunstsector gekomen, bijvoorbeeld door het opstellen van het Amateurkunstakkoord 2025.

Naar aanleiding van deze verkenning identificeren we enkele vervolgvragen en aandachtspunten:

- **Er is blijvende aandacht en meer onderzoek nodig naar de ontwikkelingen van sociale ongelijkheid die is ontstaan in (sport)participatie tijdens de pandemie.** Op langere termijn kunnen deze gevolgen steeds groter worden, bijvoorbeeld omdat sportverenigingen in wijken met gemiddeld lagere inkomens vaker financiële zorgen hebben, of dat er minder in de omgeving gesport wordt, waardoor individuen minder gestimuleerd worden om te sporten. Hierbij is het onder andere belangrijk om te focussen op financiële situatie, opleidingsniveau, en de sociaaleconomische status van en het aanbod in de buurt. Bovendien is er weinig bekend over dit onderwerp in andersoortige verenigingen, bijvoorbeeld in de cultuursector, en onder vrijwilligerswerk. De vraag is of soortgelijke mechanismen als in sportparticipatie ook bij van toepassing zijn in cultuurbeoefening en vrijwilligerswerk.
- **Is de grotere zichtbaarheid van het belang van maatschappelijke participatie in het publieke debat en de beleidsagenda een kans of een valkuil?**
In interviews werd aangegeven dat de aandacht een kans is. Zo is er meer samenwerking gekomen tussen verschillende domeinen met de Nationale Jeugdcoalitie⁷⁰ en is bijvoorbeeld een pilot gestart voor een nationaal Akkoord Amateurkunst met als doel amateurkunstbeoefening en cultuureducatie (financieel) te versterken.⁷¹ Echter, het risico bestaat dat de rol die verenigingen, kunstbeoefening en bezoek, sporten, et cetera kunnen spelen in preventie en/of het dempen van zorgkosten wordt overschat. En dat hiermee deze sectoren als instrumenteel worden gezien. En dat investeringen in deze sectoren gebruikt worden als bezuinigingen op zorg en welzijn elders.
- Als mogelijke verklaringen voor veranderingen in patronen werd genoemd dat men tijdens de pandemie meer is gaan reflecteren op hun tijdsbesteding. **Wat betekent deze grotere reflectie op tijdsbesteding voor de (stijgende) verwachtingen van de sociale en pedagogische basis en 'meer omzien naar elkaar'?** Vinden er verschuivingen binnen maatschappelijke participatie plaats of verschuivingen tussen maatschappelijke participatie en andere domeinen in het leven van mensen, en wat betekent dit voor de inzet van de overheid op de sociale basis?
- **Tot slot is het belangrijk om de beschreven veranderingen in maatschappelijke participatie in een bredere context te plaatsen.** Maatschappelijke participatie speelt een rol in mentaal welbevinden en het tegengaan van eenzaamheid. Verenigingen en vrijwilligersorganisaties kunnen steun bieden aan mensen op verschillende gebieden, bijvoorbeeld in het opdoen van sociale contacten. Met veranderingen in en afname van maatschappelijke organisatie in de coronaperiode, en het wegblijven van mensen na corona, kan kwetsbaarheid en sociaal isolement onder mensen hierdoor vergroot worden. Over de bredere rol van maatschappelijke participatie, in de context van de gevolgen van de coronaperiode, is nog weinig bekend. Dit is een interessant punt van verkenning.

⁷⁰ Zie <https://denationalejeugdcoalitie.nl/>.

⁷¹ LKCA, 2024.

Literatuur

Arends, J., & Tummers, M. (2022). *Vrijwilligerswerk 2021*. Centraal Bureau voor de Statistiek. <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/rapportages/2022/vrijwilligerswerk-2021>

Arends, J. (2023). *Vrijwilligerswerk 2022*. Centraal Bureau voor de Statistiek. <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/rapportages/2023/vrijwilligerswerk-2022>

Arends, J., (2024). *Vrijwilligerswerk 2023*. Centraal Bureau voor de Statistiek. <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/rapportages/2024/vrijwilligerswerk-2023?onepage=true>

Brom, R., e.a. (2021). Cultuurmonitor, jaarrapportage 2021. *Boekmanstichting*. <https://www.cultuurmonitor.nl/-wp-content/uploads/2022/02/Cultuurmonitor-Jaarrapportage-2021.pdf#page=143>

Brom, R. e.a. (2023). Cultuurmonitor, jaarrapportage 2022. *Boekmanstichting*. <https://www.cultuurmonitor.nl/wp-content/uploads/2023/03/Cultuurmonitor-Jaarrapportage-2022.pdf>

CBS (2020). Steeds minder mensen doen vrijwilligerswerk. <https://www.cbs.nl/nlnl/nieuws/2022/-42/steeds-minder-mensen-doen-vrijwilligerswerk>

Centraal Bureau voor de Statistiek (2023, 15 mei). *Sociale contacten en maatschappelijke participatie* [Dataset]. <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85541NED/table?searchKeywords=vrijwilligerswerk>

De Gast, W., Hetem, R., & Van den Bos, C. (2021). *Behoud van oudere vrijwilligers na de coronacrisis*. Samen Ouder Worden, Platform Vrijwillige inzet <https://www.vrijwilligerswerk.nl/bibliotheek+samen+ouder+worden/bibliotheek+sow+documenten/handlerdownloadfiles.ashx?idnv=2393593>

Dekkinga, P., van der Horst, H. & Andriessen, T. "Too big to fail": the resilience and entrenchment of food aid through food banks in the Netherlands during the COVID-19 pandemic. *Food Sec.* 14, 781–789 (2022). <https://doi.org/10.1007/s12571-022-01260-5>

Den Broeder, L., et al. (2022). Community engagement in deprived neighbourhoods during the COVID-19 crisis: perspectives for more resilient and healthier communities. *Health Promotion International*, 37(2), <https://doi.org/10.1093/heapro/daab098>

Dopheide, M., Dellas, V., & Stuij, M. (2023). *Bi-culturele tienermeiden en hun ouders over geldzorgen en niet sporten*. Mulier Instituut. <https://www.mulierinstituut.nl/publicaties/27229/bi-culturele-tienersmeiden-en-hun-ouders-over-geldzorgen-en-niet-sporten/>

Grubben, M., Hoekman, R., & Kraaykamp, G. (2023). Does the COVID-pandemic affect the educational and financial inequality in weekly sport participation in the Netherlands? *Contemporary Social Science*, 18(1), 7-25.

Hoekman, R., Kraaykamp, G., Ooms, L., & Stuij, M. (2023a). *Toegenomen ongelijkheid in sport en bewegen onder Covid-19*. Sport & Gemeenten, pp. 54-59. <https://www.kennisbanksportenbewegen.nl/?file=11299&m=1683104705&action=file.download>

Hoekman, R., Grubben, M., & Kraaykamp, G. (2023b). Sport club dropout under COVID-19 in the Netherlands: do characteristics of the neighbourhood matter? *Frontiers in Sports and Active Living*, 5, 1168608. <https://doi.org/10.3389/fspor.2023.1168608>

Hoekman, R., Grubben, M., & Kraaykamp, G. (2023c). Bouncing back or staying inactive? The social inequality in sport participation before, during and after the COVID-pandemic. *Leisure Studies*, 1-10. <https://doi.org/10.1080/02614367.2023.2243652>

Koolen-Maas, S., & De Wit, A. (2022). 'Geven van tijd', in: Bekkers, R., Gouwenberg, B., Koolen-Maas, S., & Schuyt, T. (Red.), *Geven in Nederland 2022: Maatschappelijke betrokkenheid in kaart gebracht*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 232-258.

LKCA (2023). *Herstelsteun amateurkunst 2022*. <https://www.lkca.nl/artikel/herstelsteun2022/>

LKCA (2024, 26 februari). *Nieuwe pilotregelingen voor Nationaal Akkoord Amateurkunst*. <https://www.lkca.nl/artikel/nieuwe-pilotregeling-voor-nationaal-akkoord-amateurkunst/>

Marinus, J.D., Commijs, K., & Molema, M. (2020). Toekomstbestendige verenigingsleven voor betere leefbaarheid en participatie. *Sociale Vraagstukken*. <https://www.socialevraagstukken.nl/toekomstbestendig-verenigingsleven-voor-betere-leefbaarheid-en-participatie/>

Movisie (2023). *Organisaties tinkeren in zoektocht naar nieuwe vrijwilligers. Werken aan diversiteit biedt kansen*. <https://www.movisie.nl/artikel/organisaties-tinkeren-zoektocht-naar-nieuwe-vrijwilligers>

NOC*NSF (2021). *Zo Sport Nederland. Belangrijkste trends en ontwikkelingen in sportdeelname 2021*. <https://nocnsf.nl/media/5614/zo-sport-nederland-2021.pdf>

NOC*NSF (2022). *Zo sport Nederland. Belangrijkste trends en ontwikkelingen in sportdeelname 2022*. <https://nocnsf.nl/media/apuf1k3a/zo-sport-nl-2022-def.pdf>

NOC*NSF (2023). *Zo sport Nederland. Belangrijkste trends en ontwikkelingen in 2023*. https://cdn.nocnsf.nl/media/ckgbvijj/def-zo-sport-nl-2023-digitaal_.pdf

Neele, A., & Zernitz, Z. (2021). *Monitor amateurkunst 2021*. LKCA. https://www.lkca.nl/wp-content/uploads/2021/11/Monitor-Amateurkunst_2021_DEF_DT.pdf

Neele, A., & Zernitz, Z. (2022). *VerenigingsMonitor 2021*. LKCA. <https://www.lkca.nl/wp-content/uploads/2021/09/210916-VERENIGINGSMONITOR2021-DT.pdf>

Neele, A. (2023). *Monitor amateurkunst 2023*. LKCA. https://www.lkca.nl/wp-content/uploads/MAK-2023_DEF-en-DT-2.pdf

NLvoorelkaar (2023). E-book trends vrijwillige inzet 2023. https://mcusercontent.com/ce1035b883c8-72d6f06e4808b/files/0302595a-66c4-0e92-49200aa540d8953c/E_book_Trends_Vrijwillige_Inzet_2023_NLvoorelkaar.02.pdf?mc_cid=c4be9a84e1&mc_eid=9b6d7ed000

Pleijers, A., & De Vries, R. (2021). Invulling praktisch en theoretisch opgeleiden. *Statistische Trends* (Centraal Bureau voor de Statistiek). <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/discussion-papers/2021/invulling-praktisch-en-theoretisch-opgeleiden>

Pulles, I., Van Eldert, P., & Van der Poel, H. (2021). *Monitor sport en corona IV: de gevolgen van coronamaatregelen voor de sportsector*. Mulier Instituut <https://www.mulierinstituut.nl/publicaties/26410/monitor-sport-en-corona-iv/>

Pulles, I., Van Eldert, P., & Van der Poel, H. (2022). *Monitor sport en corona V: de gevolgen van coronamaatregelen voor de sportsector*. Mulier Instituut <https://www.mulierinstituut.nl/publicaties/27079/monitor-sport-en-corona-v/>

Ramaekers, M. J., Verbakel, E., & Kraaykamp, G. (2023). Decline in informal helping during the first CVOID-19 lockdown: a longitudinal analysis of Dutch data. *European Societies*, 1-28. <https://doi.org/10.1080/14616696.2023.2200503>

Ramaekers, M., Koolen-Maas, S., & De Wit, A. (2024). 'Geven van tijd', in: Bekkers, R., Koolen-Maas, S., & De Wit, A. (Red.), *Geven in Nederland 2023: Maatschappelijke betrokkenheid in kaart gebracht.*, pp. 217-248. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/G6VZC>

RIVM (2022). Kwartaalonderzoek jongeren meting 7: Mentale klachten uitgelegd door jongere zelf. <https://www.rivm.nl/gezondheidsonderzoek-covid-19/kwartaalonderzoek-jongeren/resultaten-eerdere-metingen/meting-7-mentale-gezondheid/uitgelegd-door-jongeren-zelf>

RIVM (2024). Kwartaalonderzoek jongeren meting 9: Impact coronatijd. <https://www.rivm.nl/gezondheidsonderzoek-covid-19/kwartaalonderzoek-jongeren/resultaten-eerdere-metingen/meting-9-impact-coronatijd>

Stuij & Elling (2022). Veranderingen in en betekenissen van sport en bewegen net na de lockdown.

Stuij, M., Gooren, G., Koster, M., & Van den Bogert, K. (2023). *Coronamaatregelen en sociale ongelijkheid in het amateurvoetbal: een etnografie van twee voetbalverenigingen*. Mulier Instituut. <https://www.mulierinstituut.nl/publicaties/27372/coronamaatregelen-en-sociale-ongelijkheid-in-het-amateurvoetbal/>

Teunter, G. (2023, 15 mei). Vooral jongeren en lageropgeleiden sporten minder na corona. NRC. Geraadpleegd van <https://www.nrc.nl/nieuws/2023/05/15/vooral-jongeren-en-lageropgeleiden-sporten-minder-na-corona-a4164764>

COLOFON

Opdrachtgever
Auteurs

ZonMw
R.D.W. Glijn, MSc
Drs. A.E. Britt
Dr. O. de Zwart

Uitgave

Verwey-Jonker Instituut
Giessenplein 59 C
3522 KE Utrecht
T (030) 230 07 99
E secr@verwey-jonker.nl
I www.verwey-jonker.nl

De publicatie kan gedownload worden via onze website:
<http://www.verwey-jonker.nl>

ISBN 978-94-6409-315-5

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht, augustus 2024.

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut.
Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.
The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute. Partial reproduction of
the text is allowed, on condition that the source is mentioned.